

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teke Sancağında Tarımsal Üretimi Artırma Çabaları

Efforts for Increasing the Agricultural Production in the Sanjak of Teke in the Years of First World War

Kerim SARIÇELİK*

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nda yaklaşık 3 milyon kişinin askere alınması ve bunların önemli bir kısmının tarım alanında iş gören kimseler olması tarımsal üretime büyük bir darbe vurdu. Kaldı ki askerî gerekçelerle üreticinin elindeki araçların ve hayvanların bir kısmı da ordu emrine alınmıştı. Üstelik savaşın getirdiği belirsizlik ortamı, artan fiyatlar, piyasa mekanizmasının çöküşü ve devletin artık ürüne el koyma uygulamaları üreticiyi toprağını ekmekten alıkoymaktaydı. Dış alım yapılması da imkânsız hâle gelince savaşın ilk yıllarında ordu ve toplum açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle tarım üretimini artırmak için çeşitli tedbirler alınmıştır.

Teke Sancağında tarım sektöründe ortaya çıkan işgücü açığı kadın, çocuk ve yaşlıların seferber edilmesiyle giderilmeye çalışıldı. Ziraat yapılamayan büyük araziler, ziraat deposunda bulunan tarım makinelerinin aktif olarak kullanılması sayesinde yeniden işlenmeye başlandı. Ayrıca asker ailelerinin arazileri Amale Taburları ve bazen nizami kıtalar yardımıyla ekilerek, hasat ve harman işleri yaptırıldı. Sancakta ziraat teşkilatlanması da genişletilerek ziraat komisyonları ve ziraat takip memurlukları kuruldu. Bu teşkilat marifetiyle, tohumluk ihtiyacı olan üreticiler tespit edilmiş ve yapılan yardımlarla ekilemeyen tarlalar ziraata

---

* *Yrd. Doç. Dr.* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, e-mail: ksaricelik@hotmail.com

kazandırılmıştır. Öte yandan tarım için büyük bir tehdit oluşturan çekirge istilalarına karşı Teke Sancağında Amale Taburları ve askeri birliklerin de katılımı ile topyekûn bir mücadele yapılmış ve bu felaketin önü alınmıştır.

Tüm bu çalışmalar sayesinde sancakta, ülke genelinde görülen oranda bir tarımsal üretim düşüşü yaşanmadı. Hatta Teke Sancağı Birinci Dünya Savaşı sürecinde açlık çeken bölgelere zahire göndermeye devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Teke Sancağı, Tarımsal üretim, Amale Taburları, Çekirge istilası.

Abstract

In the First World War, recruitment of the nearly 3 million men to the army and the fact that being the significant part of those men were working in the agriculture dealt a big blow to the agricultural production. Besides, because of the military reasons, a portion of the tools and the animals in the hands of the producers had already been taken for the command of the army. Furthermore, the environment of uncertainty which the war brought, rising prices, crash of the market mechanism and the government's confiscation practices of the products had been keeping the producer from planting the land. When the import also became impossible, in the first years of the war the army and the society had faced the danger of starvation. Therefore, various measures had been taken to increase the agricultural production.

In the Sanjak of Teke, the deficit of workforce emerged in the agricultural sector had been tried to be removed by mobilizing the women, children and the elderly. Large lands which couldn't be cultivated started to be farmed by the actively using of the agricultural machines in the agricultural depot. Also lands of the families of the soldiers were cultivated and harvested by the Laborer Battalions (soldiers for public works) and sometimes regular corps. Agricultural organization also has been expanded and agricultural commissions and civil servant ships for the agricultural follow-up have been founded. Through this organization, producers who need seed were determined and with the aids that have been made, farms which couldn't be cultivated had been gained for the agriculture again. On the other hand, with the participation of the Laborer Battalions and the military units a total fight has been made against the grasshopper infestations

which pose a great threat to the agriculture and this disaster has been prevented.

Owing to all these efforts, a decrease in the agricultural production had not been seen in the Sanjak as with the rates across the country.

Keywords: First World War, Sanjak of Teke, Agricultural production, Laborer Battalions, Grasshopper infestation.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa devletleri arasındaki siyasî, askerî ve ekonomik kutuplaşma nedeniyle ortaya çıktığı kabul edilir. Almanya'nın başını çektiği İttifak Devletleri grubu ile İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilaf Devletleri arasındaki gerilim her geçen gün artmış nihayet Saray Bosna'da Avusturya veliahdının öldürülmesiyle ilk kıvılcım ateşlenmişti. 28 Temmuz 1914'de bir Avrupa savaşı olarak başlayan mücadele giderek genişleyerek küresel ölçekli bir çatışma hâlinde dört yıl sürdü. Osmanlı Devleti savaşın çıkmasının ardından 2 Ağustos 1914'de genel seferberlik ilan etti. Ekim ayının sonunda da Almanya ve Avusturya Macaristan'ın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girdi. Savaşın tarafları dört yıl boyunca uzun ve yıpratıcı mücadelelerle birbirlerini tükettiler. Bu sadece askerlerin savaşı değildi, toplumların mobilize edildiği tam manasıyla topyekûn bir savaştı¹. Cephe'yi ayakta tutan cephe gerisi idi. Ordu insan gücüyle desteklenmeden ve lojistiği sağlanmadan başarı sağlayamazdı. Aynı zamanda ülkeler üretimi devam ettirmek, toplumlarını doyurmak, asayişî sağlamak ve moraller üst düzeyde tutmak zorundaydılar. Bu yüzden her türlü kaynaklarını savaş için seferber etmişlerdir.

Osmanlı Devleti 1915 yılı ortalarına kadar yetecek stoklarla savaşa girmişti. Devlet adamları savaşın uzayacağını ve dış ticaret yollarının kapanabileceğini öngörmemişlerdi. Oysa başta temel tüketim maddeleri olmak üzere gerekli

---

¹ Zorunlu askerlik sisteminin doğuşu, endüstrileşen savaş teknolojisi ve merkezî devlet yapılarının kitle ordularını ortaya çıkarması, savaşların topyekûnlaşmasına zemin hazırlamıştır. "Topyekûn savaş" olarak nitelenen ilk örnek Napolyon savaşlarıdır. Birinci Dünya Savaşı ise savaşın topyekûnlaşma sürecinin en önemli aşamasıdır. Nitekim farklı etmenlerinde katılmasıyla bu savaş eşine az rastlanır bir yıkım üretmiştir. Daha geniş bir değerlendirme için bakınız; Mehmet Beşikçi, "Topyekûn Savaş Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi" *Toplumsal Tarih*, S. 198 (2010), s. 62-69. Sander, belirli bir siyasal amacı gerçekleştirmek amacıyla yapılan savaşlardan farklı olarak Birinci Dünya Savaşı'nın uluslar için bir ölüm kalım savaşına dönüştüğünü vurgular. Artık siyasal amaçlar bir kenara konulmuş taraflar birbirlerini amansızca yıpratmıştır. Bu yönüyle tam bir topyekûn savaştır. Oral Sander, *Siyasi Tarih*, C. 2, İmge Yay., Ankara 1999, s. 312.

ürünleri sağlayabilmek için ithalat yapmak gerekmektedir. Buna karşın 1915 yılı boyunca sadece Bulgaristan ve Romanya ile ticaret devam edebilmişti. Bu yılın sonunda Almanların Sırbistan'ı işgali sayesinde müttefiklerle demiryolu bağlantısı kurulmuş ve 1916 yılı itibariyle bazı mallarla savaş malzemeleri Almanya ve Avusturya Macaristan'dan getirilebilmişti². Fakat müttefiklerden tarım ürünleri temin edilememesi, memleketteki hububat stoklarının erimesi, ürün fiyatlarının muazzam artışı, ulaşım imkânlarının kıtlığı ve tarımsal üretimin hızla düşüşü gibi nedenlerle çok ciddi bir zahire buhranı meydana gelmiştir. Öyle ki 23 Ağustos 1915 tarihine ait bir belgede Harbiye Nezareti "...bugünden itibaren muharib ordular açlığa maruz bulunuyor. Telifisi icâb-ı himmet ve vatanperverindedir. Binaenaleyh gerek eski gerek yeni mahsulâtta her kimin yedinde ihtiyac-ı mahalliden fazla ne varsa" cihet-i askerî namına vermesini istemekteydi³. Yine 1 Ocak 1916 tarihli başka bir belgede "Bütün Ordu-yı Hümayunlar hayvanâtını şedit bir yoksuzluk ölümlerine tehdid etmekte ve buna az zamanda çare bulunmadığı takdirde hayvanat muhakkak surette mevte mahkûm bulunmakta olduğundan buğday ve çavdar irsalatına nakısa gelmemek üzere arpa, yulaf, burçak misillü her nev'i hayvanât yeminin" derhal tedarik edilmesi istenmekteydi⁴. Sıkıntı sadece ordu birliklerinde yaşanmıyordu. Aynı zamanda memleketin birçok bölgesinde kıtlık almış başını yürümüştü. Örneğin Canik bölgesinde iç göçlerin de etkisiyle 1915 yılında başlayan kıtlık 1917 yılında bir iâşe buhranına yol açmıştı⁵. Bir belgede 1915-1916 kışında Aydın Vilayeti ile Menteşe Sancağı ahalisinin kısmen aç oldukları Konya ve Ankara'da cüzi miktarda kalan zahire ile de hem İstanbul hem de açlık çeken bu bölgelerin iâşelerinin temin edilemeyeceği vurgulanmaktaydı⁶. Gerçekten de İstanbul daha savaşın başlarında temel tüketim maddelerinin temininde sıkıntılar yaşamaya başlamıştı. Şehre günlük giren un miktarının savaştan önce 25 bin çuval olduğu savaşla birlikte deniz yollarının kapanmasıyla bu miktarın 8 bin çuvala düştüğü ve un fiyatının hızla arttığı belirlenmişti⁷. Bu nedenle İstanbul'a Anadolu'dan zahire getirilmesine çalışılmış ancak ulaşım imkânlarının yetersizliği yüzünden sıkıntılar bir türlü giderilememiştir.

Osmanlı Devleti başta zahire olmak üzere temel tüketim ürünlerinin temini ve düzenli dağıtılarak spekülasyondan korunması amacıyla savaş döneminde

² Vedat Eldem, *Harp ve Müteke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yay., Ankara 1994, s. 56; Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995, s. 142-143.

³ BOA., DH. ŞFR. 55/167.

⁴ BOA., DH. ŞFR. 60/53.

⁵ Osman Köse, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Canik'in İâşe Durumu (1914-1918)", *Belâten*, LXIII/238 (1999), s. 784-788.

⁶ BOA., DH. İ. UM. 98-2/1-31, lef 2, 29 Şubat 1331. İzmir'de öğütülecek buğday kalmadığından acilen gönderilmesi talebi için BOA., DH. ŞFR. 60/51, 6 Kânûn-ı Sâni 1331.

⁷ Toprak, *a.g.e.*, s. 88.

bazı tedbirler almak zorunda kalmıştı. Daha savaş başlamadan 24 Temmuz 1914 tarihinde yiyecek maddeleri ve canlı hayvan ihracatı durdurulmuştu⁸. Savaşla beraber Tekâlif-i Harbiye Komisyonları tüccarın elindeki buğday, koyun, patates, fasulye, nohut, soğan, sadeyağ gibi ürünlerin %25'ine el koydu. İstanbul'un iâşesinin sağlanması için Hevayic-i Zaruriye Komisyonu ve Heyet-i Mahsusa-i Ticariye gibi örgütler kuruldu. Heyet-i Mahsusa-i Ticariye'nin sermayesine katkı sağladığı Anadolu Milli Mahsulât Osmanlı Anonim Şirketi adındaki kuruluş da Anadolu'dan birçok ürünün İstanbul'a getirilmesini sağlamıştı. Bu arada iâşenin dağıtılmasında şehremanetinin ve başında Kemal Bey'in bulunduğu Esnaflar Cemiyeti'nin önemli rolleri de vurgulanmalıdır⁹. Özellikle 1 Mayıs 1916 tarihli geçici kanunla şehremaneti ve taşra belediyelerine ücreti karşılığı değirmenlere ve fırınlara el koyma ve tüketim mallarının satış koşullarını ve azami fiyatlarını belirleme yetkisi tanınmıştır¹⁰. Fakat bütün ülkede birbiriyle bağlantılı bir örgütlenmeye gidilmeden iâşe işlerinin üstesinden gelinemeyeceği anlaşılmıştı. Bu nedenle 23 Temmuz 1916 tarihinde kabul edilen *İâşe Kânûn-ı Muvakkati* ile ordu ve ahalinin iâşelerini temin etmek için memleketin iâşe mıntıklarına ayrılması ve bu mıntıklardan zahire ihracatının yasaklanması kabul edildi¹¹. Bu kanuna bağlı olarak yayınlanan nizamname ile ülke üç iâşe bölgesine ayrıldı ve iâşe heyetleri zahire alımına başladı¹². 12 Nisan 1917 tarihinde eskisinin yerine kaim olmak üzere hazırlanan yeni nizamname ile iâşe bölgeleri yeniden düzenlenerek sayısı beşe çıkarıldı¹³. İâşe işlerini yürüten heyetler nispeten başarı sağlasalar da özellikle sevkiyat konusunda problemlerin üstesinden gelemediler. Bundan ötürü iâşe işinin, ulaşım taşıtlarını elinde bulduran Harbiye Nezareti'ne bırakılması uygun bulunarak 18 Ağustos 1917'de kabul edilen kararnameyle Nezaret bünyesinde İâşe Umum Müdürlüğü oluşturuldu. Savaşın sonlarına doğru ise İâşe Nezareti kurularak bu görev tekrar sivilere bırakılmıştır¹⁴.

⁸ Eldem, *a.g.e.*, s. 39

⁹ Toprak, *a.g.e.*, s. 89-92.

¹⁰ Toplam 12 maddeden oluşan "Mevâdd-ı Gıdaiye ve Havâyic-i Sâirenin Sûret-i Furuht ve Tevziî Hakkında Kânûn-ı Muvakkat" 18 Nisan 1332 tarihinde kabul edildi. *Düstur*, Tertib 2, C. 8, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 960-961; *Takvîm-i Vekâyi*, no: 2545 (19 Mayıs 1332-29 Receb 1334).

¹¹ *Düstur*, Tertib 2, C. 8, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 1230-1231.

¹² Nizamname 26 maddeden oluşmakta ve "22 Ramazan 1334 tarihli İâşe Kânûn-ı Muvakkatinin Suver-i Tatbikiyesi Hakkında Nizamname" adını taşımaktadır. *Düstur*, Tertib 2, C. 8, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 1275-1281; *Takvîm-i Vekâyi*, no:2649, (4 Eylül 1332-19 Zilkade 1334).

¹³ Yeni nizamname 15 maddeden oluşmaktaydı. *Düstur*, Tertib 2, C. 9, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 646-648; *Takvîm-i Vekâyi*, no: 2854, (15 Nisan 1333-23 Cemaziyülâhır 1335).

¹⁴ Eldem, *a.g.e.*, s. 46; Toprak, *a.g.e.*, s. 106, 125.

Ülkede iâşe sıkıntısını gidermek için yapılan çalışmaların bir başka boyutunu istifçilik ve karaborsaya karşı yapılan mücadele oluşturur. Savaş nedeniyle daralan ithalat ve düşen üretim zaten temel tüketim maddelerinde kıtlığı ortaya çıkarmışken bir de yüksek kazanç amacıyla ürünlerin piyasaya çıkarılmayarak fiyatların aşırı derecede pahalandırılmasına karşı hükümet çeşitli tedbirler alma yoluna gitmişti. Spekülatif girişimlere karşı bazı ürünlere narh konularak, tüccarların ellerindeki mallarını piyasaya sürmeye zorlayarak ve yukarıda bahsedilen örgüt ve kuruluşlar vasıtasıyla ürün temini sağlayarak fiyat artışının ve karaborsanın önü alınmaya çalışılmıştır. 24 Mayıs 1917 tarihinde kabul edilen *İhtikârın Men'i Hakkında Kânûn-ı Muvakkat* bu konuda bir dönüm noktası olmuş, kanunla spekülasyon ve istifçilik yapanların mallarının ellerinden alınması, yüksek para cezalarına çarptırılması ve hatta bu kişilere hapis cezası uygulanması kararı verilmiştir¹⁵. İstanbul ve Anadolu'da kanunun tanıdığı yetkiye dayanılarak ihtikâr yapan esnafa karşı yaptırımlar uygulanmıştır¹⁶.

Birinci Dünya Savaşı'nda askerinin ve ahalinin doyurulması konusundaki sıkıntının asıl nedenini tarımsal üretimin düşüşü ve mevcut ürünlerin ihtiyaç mahallerine taşınmasındaki güçlükler oluşturur. Gerçekten de ülke genelinde mevcut kara yollarının yetersizliği, demiryollarında işleyen trenlerin ve diğer taşıma gereçlerinin çoğu zaman askerî gereklilikler için kullanımı depolarda bekleyen ürünlerin çürümesine sebep olmuştur¹⁷. Savaş boyunca tarımsal üretimin hatırı sayılır derecede azaldığı da bir vakiydir. Ülkede savaş öncesi 75 milyon dönüm arazi işlenmişken savaşın ilk yılı bu miktar 30 milyona ve 1915-1916 yılında da 25 milyona gerilemişti¹⁸. İşte tarımsal üretimin düşüş nedenlerini ve hükümetin üretimi artırmak için giriştiği çalışmaları Teke Sancağı özelinde incelemek bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

I. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dönemde Teke Sancağında Tarım

Osmanlı hâkimiyetine Yıldırım Bayezid döneminde katılan yöre, Teke Sancağı olarak teşkilatlandırılarak XIX. yüzyıla kadar Anadolu ve Karaman eyaletlerine bağlı olarak yönetildi¹⁹. 1864 vilayet nizamnamesi ile Konya Vilayeti

¹⁵ *Düstur*, Tertib 2, C. 9, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 687-689; *Takvîm-i Vekâyî*, no: 2895, (26 Mayıs 1333- 4 Şaban 1335)

¹⁶ Toprak, *a.g.e.*, s. 115-119.

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları*, Ankara 1966, s. 55. Teke Sancağı depolarında bekleyen zahirenin sevkiyatı yapılmadığından bozulmaya başladığı ile ilgili bir belge için bakınız; BOA., DH. İ. UM. 20/2, 27 Ağustos 1334.

¹⁸ Toprak, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁹ Feridun Emecen, "Antalya". *İslâm Ansiklopedisi*. C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 233, 236; Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Fakülte Kitapevi Yay., Isparta 2002, s. 43-44.

meydana getirilince Teke Sancağı da idari olarak buraya bağlandı. Sancak, Antalya merkez kazası ile birlikte Alanya, Elmalı, Akseki ve Kızılkaya kazalarından oluşmaktaydı²⁰. Kızılkaya'nın statüsü kısa bir süre sonra nahiyeye düşürülerek merkeze kazaya dâhil edildi. Aynı dönemde Kaş kazası teşkil edildi²¹. Sancak 1914 yılına gelindiğinde beş kaza ve dokuz nahiyeden oluşan bir idarî birimdi. 22.370 km² yüzölçümüne ve 250 bin kadar nüfusa sahipti²². Teke Sancağı 12 Mart 1914 tarihinde Konya Vilayetinden ayrılarak bağımsız sancak hâline getirildi²³. Ardından yapılan idari düzenlemeyle 4 Mayıs 1914 tarihinde Korkuteli, Manavgat ve Finike adlarında üç yeni kaza kurulmuştur²⁴.

Teke Sancağının geniş coğrafyası ve mutedil iklimi tarım yapmaya elverişliydi. Sancakta XIX yüzyılda buğday, arpa, yulaf, çavdar gibi tahıllar meyan kökü nohut, fasulye, mercimek, börülce, burçak gibi baklagiller ve susam, pamuk, afyon ve tütün gibi sanayi bitkileri ekilirdi. Bölgede bağcılık yaygın olarak yapılmakta limon, portakal, fındık, ceviz, elma ve armut gibi meyveler yetiştirilmekteydi²⁵. Ülkede devlet teşvikiyle yaygınlaştırılmakta olan patates, şeker pancarı ve zeytin üretiminin de XX. yüzyıl ile birlikte Teke Sancağında gelişmeye başladığı görülmektedir²⁶.

Sancakta 1875 yılında tarım yapılan alanın toplam büyüklüğü 545.100 dönümken ziraat yapılmaya uygun 716.000 dönüm arazi işlenmeden bırakılmıştı²⁷. 1891/1892 ziraat yılında sadece Antalya merkez kazada 1.174.000 dönüm arazide tarım yapılmış olduğuna bakılırsa sancak ziraatının kısa süre içinde önemli bir merhale kat ettiği anlaşılmaktadır²⁸. 1909, 1913 ve 1914 yıllarına ait tarım istatistiklerine göre sancakta ziraat yapılan arazi ve elde edilen ürünlerin miktarı şu şekildedir:

²⁰ *Salnâme-i Vilâyet-i Konya H. 1285*, s. 62-66.

²¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Konya H. 1287*, s. 61-65.

²² BOA., DH. İ. UM. EK. 90/70, lef 3-4.

²³ BOA., A. DVNS. NZAM. d. 24, s. 298; BOA. İ. MMS. 181/4.

²⁴ BOA., A. DVNS. NZAM. d. 25, s. 83; BOA., DH. İ. UM. EK. 88/15; BOA., MV. 235/5.

²⁵ *Salnâme-i Vilâyet-i Konya H. 1317*, s. 198.

²⁶ Tefik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, T.C. Başbakanlık İstatistik Kurumu Yay., Ankara 1997, s. 108, 133. Bu ürünlere sağlanan devlet teşviki ile ilgili bakınız; Donald Quartaert, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. VI, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1562; Tefik Güran, *19 Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yay., İstanbul 1998, s. 225-226.

²⁷ *Salnâme-i Vilâyet-i Konya H. 1292*, s. 137.

²⁸ *Salnâme-i Vilâyet-i Konya H. 1309*, s. 173.

Tablo 1. XX. Yüzyıl Başlarında Teke Sancağı Tarımı²⁹

Ürün Çeşidi	1909 Yılı		1913 Yılı		1914 Yılı	
	Ekili Arazi (dönüm)	Alınan Ürün (ton)	Ekili Arazi (dönüm)	Alınan Ürün (ton)	Ekili Arazi (dönüm)	Alınan Ürün (ton)
Tahıl	1.125.195	112.613	1.602.638	190.074	1.023.434	147.879
Baklagiller	12.770	941	29.939	4.339	24.389	3.610
Sanayi Bitkileri	49.317	3.304	169.246	3.701	123.555	9.322
Köklü Bitkiler	-	-	12.268	4.132	10.537	2.089
Meyve	-	1.879	-	1.921	-	12.405
Bağcılık	20.580	4.517	7.276	1.506	12.000	783

Teke Sancağında 1913 yılı gerek tarım yapılan arazinin genişliği ve gerekse alınan ürün bakımından oldukça verimli bir yıl olmuştu. Bunun ardından 1914 yılındaki düşüş, seferberlik ve savaşın olumsuz etkilerinin tarımsal faaliyetlerde hissedildiğini gösteren dikkate değer bir veridir. Seferberlikle beraber tarım sektöründe çalışan kitlenin önemli bir kısmının askere alınması elbette tarımsal üretimi sekteye uğratmıştı. Fakat savaş döneminde daha az arazide tarım yapılması ve ürün veriminin düşük olmasını sadece bu nedene bağlamak doğru değildir. Daha birçok faktör bu olumsuzluğa zemin hazırlamıştır ki araştırmanın bundan sonraki kısmında bu konu üzerinde odaklanılacaktır.

II. Savaş Döneminde Teke Sancağında Tarımı Olumsuz Etkileyen Faktörler

Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos 1914 tarihinde ilan ettiği seferberliğe göre 20-45 yaş aralığında askerliğe elverişli bütün erkekler silahaltına çağrıldı. Güz aylarında 29 yaşına kadar olanlar fiilen silah başı yaptılar³⁰. Savaşın ilanından sonra aşama aşama askere alınanların sayısı arttı ve yaş aralıkları da genişletildi. 29 Nisan 1915'de alt yaş sınırı 18'e düşürülürken 20 Mart 1916'da üst yaş sınırı 50'ye çıkarıldı. Böylece savaş boyunca gönüllülerle birlikte yaklaşık 3 milyon kişi

²⁹ Tablo Tevfik Güran'ın hazırladığı Osmanlı Dönemi tarım istatistiklerindeki bilgilerden oluşturulmuştur.

³⁰ Köse, *a.g.m.*, s. 788.

askere alınmıştır³¹. Bunların büyük çoğunluğu ziraatla uğraşan kimselerdi. Hâl böyle olunca tarımda büyük bir işgücü buhranı ortaya çıkmıştır.

Teke Sancağında durum bundan farklı değildi. Nitekim Teke Ziraat Müdürünün bir raporunda seferberlik dolayısıyla arazilerin ekilmesinde yaşanan zorluklar vurgulanarak 1915 sonbaharı itibarıyla 1311 ve 1312 tevellütülerin yani 19/20 yaşındakilerin askere alındığı ve 18 yaşında olanların da muayenelerinin yapılarak sevklerinin yapılmaya başlandığından bahsedilmekteydi. Sayıları 18 bini bulan bu gençlerin yarısından fazlası bilfiil ziraatla işgal eden kişilerdi. Ziraat Müdürü bu nedenle *sancak ziraatında on bin sabanın muattal kaldığını* belirtmekteydi³². Genç erkeklerin askere alınmalarından dolayı tarım işleri kadınlara, çocuklara ve yaşlı erkeklere kalmıştı. Oysa savaş döneminde bu siviller bir taraftan zor şartlar altında tarlalarını ekip biçmeye uğraşırken öte yandan çeşitli angaryalarda da çalıştırılmışlardı. Öyle ki Finike kazasına bağlı altı köyün muhtarı tarafından 27 Mart 1915 tarihinde Dâhiliye Nezaretine sunulan dilekçede Finike Kaymakamlığınca köylerinden 16 saat uzak mesafede inşa olunmakta olan Finike-Elmalı şosesinde çalıştırılma yükümlülüğü getirildiğinden bahsedilmektedir. Dilekçede ilkbahar ziraatının başlayacağı bu dönemde köylülerin tarlalarından alınarak burada çalıştırılmasının onları açlığa mahkûm edeceğine değinilerek bu görevin sonraya bırakılması talep edilmekteydi. Neticede iş eylül ayına ertelenmişti³³. Fakat eylül ayı bölgede sonbahar ziraatının başladığı bir zamandı. Yani mevcut kısıtlı işgücü bile tam manasıyla ziraatta kullanılamamaktaydı.

Seferberlikle birlikte bazı taşıma araçları ve hayvanlar da ordu emrine alınmıştı. Çiftçiler ziraatta kullandıkları kağnı, at, katır, merkep ve öküzlerinin bir kısmını kaybetmişlerdi. Bu da özellikle tarlaların sürülmesinde, hasat zamanı ürünün harman mahallerine taşınmasında ve döğenlerle ezilmesinde birçok sıkıntıya neden olmaktaydı³⁴. Bunun yanında idarecilerin acil durumlarda köylülerin elinde kalan son çift hayvanlarını bile geçici sürelerle başka işlerde kullandıkları görülmektedir. Örneğin Teke Mutasarrıflığı 1915 yılı ilkbaharında *müsta'celiyet hasebiyle* fukaradan alınan çift hayvanlarının bilahare zengin çiftçilerden alınanlarla mübadele edildiğini böylece gerek fukaranın ezilmesine gerekse tarımın sekteye uğramasına meydan verilmediğini belirtiyorsa da neticede zengin çiftçiler de bu hayvanları ziraatta kullanmaktaydılar³⁵. Yani sancak tarımı idarecilerin bu tür tasarruflarından yine de zarar görmekteydi. Kaldı ki ziraat dışında işlere verilen hayvanlar çoğu zaman toplu olarak kullanıldıkları için bulaşıcı hastalıklara yakalanabilmekteydiler. Özellikle şap

³¹ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2015, s. 117- 122.

³² BOA., DH. UMVM. 137/72, lef 3, 28 Şubat 1331.

³³ BOA., DH. UMVM. 71/10, lef 1, 3.

³⁴ BOA., DH. İ. UM. EK. 100/64, 20 Şubat 1331.

³⁵ BOA., DH. İ. UM. 93-2/1-4, 20 Mayıs 1331.

hastalığı bulaşan hayvanlar tırnakları zedelendiği için işe yarar olmaktan çıkmaktaydılar³⁶.

Tarımsal üretimin azalmasının bir başka nedeni savaşın getirdiği belirsizlik ortamı olmuştur. Çünkü üretici elde ettiği ürünü satabileceğinden emin değildi. Ürünlerin ihrac şansı azalmış, piyasa mekanizması işlerliğini yitirmişti. Üstelik ürünleri pazarlara ulaştıracak taşıma araçları askeri amaçlar için tahsis edilmişti. Kaldı ki Tekâlif-i Harbiye Komisyonları ve Levazımât-ı Umumiye Dairesinin geniş ölçüde yaptığı artık ürünlere el koyma işlemi de müstahsili tarım yapmaktan caydırmaktaydı³⁷. Üretimin azalması da özellikle ekim zamanında fiyatların yükselmesine neden olmaktadır. Teke Sancağında yarıcı usulüyle tohum vererek toprağını köylülere işleten büyük arazi sahipleri toprağını ektirmek yerine tohumlukları yüksek fiyattan satma yoluna gidiyorlardı. Gerçekten de bir kile buğday 1915 sonbaharında bölgede 60 kuruşa alıcı bulmaktaydı. Toprak sahipleri hasat zamanı fiyatın 15-20 kuruşa ineceğini düşünerek tohumu toprağa atıp birçok masraf ve külfetle 15-20 kuruş kıymetinde mahsul almaktansa elindeki tohumu nakde çevirmeyi menfaatlerine daha uygun buluyorlardı³⁸. Böylece birçok arazi işlenmeden kalıyordu.

Öte yandan üreticiyi toprağını ekmekten alıkoyan bir başka neden o yıllarda kesif bir şekilde görülen çekirge istilalarıydı. Köylü için tam bir felaket olan çekirgeler, *uçkun hâlinde* gelerek ekili alanları tahrip etmekteydiler. Bir çekirge sürüsü ortalama 250-300 tondan oluşmaktaydı ve her bir çekirge günde ağırlığınca yiyecek tüketmekteydi³⁹. Yani sürü bir günde neredeyse bir köyün bütün ürününü silip süpürmekteydi. Ayrıca çekirgeler toprağa tohumlarını bırakarak felaketi devamlı hâle getirmekteydiler. Teke Sancağı 1915 ve 1916 yıllarında dehşetli bir çekirge istilasına uğradı⁴⁰. Ürünün kurtarılabilmesi çekirge sürüleriyle yoğun şekilde mücadele edilmesine bağlıydı. Üstelik köylünün daha sonraki ziraat döneminde tarlalarını emin şekilde ekebilmeleri ancak çekirge tohumlarının toplanması ve imha edilmesi ile mümkün olabilirdi. Mutasarrıflık sancak tarımının sekteye uğramaması için mutlaka bir çözüm yolu bulmalı en az zararlı bu felaketi bertaraf etmeliydi.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Teke Sancağında tarımsal üretimi tehdit eden problemlerin üstesinden gelinmesi ve memleketin ihtiyacı olan ürünlerin

³⁶ Örneğin Canik'te askeri erzak ve mühimmat ile zahire taşınmasında kullanılan ziraat hayvanlarının tırnaklarının zedelendiği ve ardından çıkan şap hastalığının hayvanları güçsüz ve takatsız bıraktığı görülmektedir. Köse, *a.g.m.*, s. 779.

³⁷ Eldem, *a.g.e.*, s. 39; Toprak, *a.g.e.*, s. 131.

³⁸ BOA., DH. İ. UM. EK. 100/64, 20 Şubat 1331.

³⁹ Ertan Gökmen, "Batı Anadolu'da Çekirge Felâketi (1850-1915)", *Belleten*, LXXIV/269, (Nisan 2010), s. 128.

⁴⁰ Ali Rıza Gönüllü, "Konya Vilayeti'nde Meydana Gelen Çekirge İstilaları (1866-1917)", *Tarihin Peşinde*, S.8, (2012), s. 21-22.

yetiştirilmesi amacıyla gerek hükümet gerekse sancak yetkililerinin aldıkları tedbirler ve yürüttükleri politikalar araştırmanın bundan sonraki konusunu oluşturmaktadır.

III. Tarımsal Üretimi Artırma Çabaları

Teke Sancağında tarımın herhangi bir daralmaya meydan verilmeksizin devam edebilmesi için öncelikle tarımsal işgücü açığına bir çare bulunması gerekmektedir. Ayrıca üreticiler, tarlalarını ekmeleri hususunda özendirilmeli ve tarım hayatını tehdit eden çekirge felaketine karşı tedbirler alınmalıydı.

A. Tarımsal İşgücü Açığının Kapatılması Amacıyla Alınan Tedbirler

Seferberlikle beraber tarım sektöründe iş gören geniş kitlenin silahaltına alınması sebebiyle bu alanda ciddi sıkıntılar yaşanacağı ortadaydı. Osmanlı Devleti tarımsal işgücü kaybını telafi etmek amacıyla 15 Ekim 1914 tarihinde *Amele-i Mükellefiye Kanunu* nu ilan etti. Kanun askerlikle mükellef olmayan 16-20 yaş arası gençlere, yaşı 45'ten yukarı erkeklere, izinlilere veya başka sebeplerle memleketlerinde kalanlara köylerindeki tarım işlerinde çalışma yükümlülüğü getirmekteydi. Mükellefler imece usulüyle tarlaların sürülmesine, tohum atılmasına yardım edeceklerdi⁴¹. Kanunla işgücü açığına yerinde bir çare düşünülmüştü fakat savaşın ilerleyen dönemlerinde askere alımlarda yaş aralıkları genişletilince bu tedbirden beklenen fayda sağlanamadı. Bu durumda tarımın bütün yükü kadınlara, çocuklara ve yaşlı erkeklere kalmıştır.

Teke Sancağında 1915 sonbaharında bölgeyi teftiş eden Mutasarrıf, *bilumum kadınların ve çocukların saban arkasında tarlalarını sürmekte veya nadasını ikmal etmekte olduğunu* müşahade etmişti. *Bir taraftan kucagındaki çocuğuna meme veren kadınlar diğer elleriyle sabanını sürmekteydiler.* Mutasarrıf bu hâlin ziraatın ehemmiyetinin millet tarafından layıkıyla takdir edildiğini ortaya koyan çarpıcı bir gösterge olduğunu düşünmekteydi. Köylü kadınların çalışkanlıkları ve ziraata alışık olmaları Sancak tarımı için bir şanstı. Hasat zamanı kadınlar tarlalarını oraklarla biçiyorlar ve ürünü kaldırıyorlardı⁴². Tüm bunlara rağmen kadınların fedakârlıkları yeterli değildi. Ürünün balyalar hâlinde harman yerlerine taşınması, dövenlerle ezilerek savrulması ve depolanması gerekmektedir. Ayrıca büyük arazilerde tarım yapılabilmesi için de mutlaka ek işgücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. İşte bu nedenlerle sancakta bir taraftan tarım makinelerinin tarımda kullanılması için çaba harcanmış öte yandan Harbiye Nezareti emrindeki Amele Taburları personelinden faydalanma yoluna gidilmiştir.

⁴¹ Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007, s. 87.

⁴² BOA., DH. İ. UM. EK. 100/64.

Teke Sancağı bağımsız sancak hâline getirildikten sonra Konya'dan gönderilen makinelerle kurulmuş olan ziraat deposunda bazı tarım araç ve gereçleri mevcut bulunmaktaydı. Depoda bir çayır makinesi, dört biçerbağlar orak makinesi, yedi kalbur ve beş döven makinesi, beş bilyeli makinesi, altı tırmık makinesi, altı çapa makinesi, üç tınaz makinesi ile dört pülverizatör vardı. Bu tarım makineleri memurlar tarafından köylülere tanıtılmakta ve isteyenlere ücreti mukabilinde kiralanmaktaydı. Hatta 1914 yılında beş orak makinesi depo tarafından çiftçilere satılmış, bu makineler sahipleri tarafından kullanılarak hasat zamanında günde 80-100 dönüm mahsulât hasat edilebilmişti. Böylece bu makinelerin faydası görülmüş ve Avusturya'dan 20 orak makinesi sipariş edilmişti⁴³. Sancağın özellikle sahil kısımlarındaki arazi düz ve makine işletmeye müsait olduğundan burada tarım makineleri verimli bir şekilde kullanılabilmekteydi. Yurt dışından sipariş edilenler dışında Mutasarrıflık 1916 yılı yazında işgücü açığı nedeniyle mahsulâtın tarlalarda kalma ihtimali olduğundan nacarlı iki takım harman ve iki adet orak makinesini acilen Ziraat Nezareti'nden istemiştir⁴⁴.

Tarım alanında ortaya çıkan işgücü açığını kapatmak için başvuru bir başka yöntem Amele Taburları efradının ziraat işlerinde kullanılmasıdır. Amele Taburları çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan ilçelerde Müslüman askerlerin de yer aldığı silahsız geri hizmet birlikleriydi. Birinci Dünya Savaşı'nda daha çok yol, köprü, tünel yapımında kullanılan bu birliklerden ayrıca madenlerde, fabrikalarda ve ziraat işlerinde de yararlanmıştı⁴⁵. Teke Sancağında 1915 yılı yazında merkez kaza ile Korkuteli ve Elmalı kazalarında hububat mahsulünün mevcut ahaliyle hasat ve harman işlerinin yapılamayacağı anlaşıldığından Kolordu Kumandanlığından 1000 mevcutlu ve bilfiil ziraat işleriyle uğraşmış bir tabur amelenin sevki istenmişti. Kolordunun gönderdiği 450 nefer amele merkez ve Korkuteli kazasında bulunan asker ailelerinin arazilerinde çalıştırılmış ve ürünler ambarlara nakledilmişti. Yine aynı yılın sonbaharında Isparta Amele Taburundan gönderilen 590 nefer, Kızılkaya ve Serik nahiyeleriyle Elmalı, Finike ve Alanya kazalarında tarlaların ziraata hazırlanmasında ve tohumlama işinde görev almışlardı⁴⁶. Alanya dışında tüm Sancakta ahali ve Amele Taburu marifetiyle 211.556 dönüm araziye buğday, 46.550 dönüm araziye arpa, 6.000 dönüm araziye yulaf ve 1.581 dönüm araziye burçak ekilmişti⁴⁷. Bu mahsulün toplanmasında da yine Amele Taburu efradından yararlandı. 1916 yılı haziranından itibaren bir buçuk ay müddetle 700 neferden oluşan taburun hasat ve harman işlerinde kullanılmasına karar verilmiştir⁴⁸.

⁴³ BOA., DH. UMVM. 137/72, lef 3.

⁴⁴ BOA., DH. İ. UM. EK. 100/64.

⁴⁵ Mutlu, *a.g.e.*, s. 65-119.

⁴⁶ BOA., DH. UMVM. 137/72, lef 3.

⁴⁷ BOA., DH. İ. UM. EK. 98/60.

⁴⁸ BOA., DH. İ. UM. 59-3/1-57.

Amele Taburlarının ziraatta kullanılması elbette faydalı olmuştu. Fakat bu birliklerin iş verimliliği eleştirisi konusuydu. Çünkü neferlerin birçoğu sivil hayatta ziraat dışı mesleklerle iştiğal eden kimselerdi. Ziraattan anlamıyorlar adeta angarya kabilinden vakit geçiriyorlardı. Mutasarrıflık her defasında özellikle ziraata yatkın olanlarını istemesine rağmen buna dikkat edilmiyordu. Köylere başlarında bir görevli olmaksızın beşer onar dağıtılan neferlerin işleri de köylülerce karşılanıyordu. Böyle olunca da birçok köy, nefer çalıştırmak istemiyor ve kendi işini kendisi görmek yoluna gidiyordu. Teke Mutasarrıfı Amele Taburlarının özellikle hasat ve harman zamanlarında çalıştırılmasının daha doğru olacağını düşünüyordu. Çünkü herkes saban idare edemezdi fakat orak kullanabilir ve ürünü bir yerden başka yere taşıyabilirdi. Ayrıca amele neferlerin iş görebilmesi için her yüz neferin başına muktedir bir çavuş ya da onbaşı verilmesini, bunların bir köyün hasadını bitirdikten sonra diğer köye geçmek suretiyle çalıştırılmasını önermekteydi. Askerin işi de ordu tarafından sağlanmalıydı⁴⁹. Mutasarrıfın bu önerilerinin hayata geçirilip geçirilmediğine dair bir bilgiye ulaşılamasa da devletin Amele Taburlarıyla birlikte yer yer muharip askerleri de ziraat işlerinde kullanmaya devam ettiği görülmektedir. Nitekim 16 Mayıs 1917 tarihinde Teke Sancağına gönderilen bir resmî yazıda ziraat ve hasat işlerine askeri kıtalar ve Amele Taburlarının da yardımcı olmalarının lüzumu vurgulanmaktadır⁵⁰.

Osmanlı Devleti savaş döneminde son derece stratejik bir alan olan tarımda üretimin her şartta devam etmesini bir zorunluluk olarak görmekteydi. Bunun için halk ülke tarımına katkıda bulunmalıydı. Nitekim 18 Eylül 1916 tarihinde çıkarılan *Mükellefiyet-i Zirâiye Kânûn-ı Muvakkati* ile tarımla geçimini sağlayan hizmet-i askeriye haricinde kalmış erkek ve kadın bütün vatandaşlara ziraat işlerinde çalışma yükümlülüğü getirildi. Tarımla uğraşmayanlar ise bölgede en çok ekimi yapılan ürünlerin ziraatında yardımcı olacaktı. Kanuna dayanılarak hazırlanan nizamnameye göre köy ve kasabalarda ziraat yapmaya uygun tarlalar tespit edilecek ve köylüler çift hayvanları ile beraber imece usulüyle bu alanları ekeceklerdi. Kanun hükümlerine uymayanlara para cezası verilecek tekrarı hâlinde ise hapisle cezalandırılacaklardı⁵¹. Devletin 1916 yılı sonbaharında kabul ettiği kanunun içeriğine çok benzer uygulamalar 1915 yılı itibarıyla Teke Sancağında denenmiş ve başarılı olmuştu. Sancak dâhilinde Mutasarrıflık tarafından gerçekleştirilen ve üretimi artırma amacı taşıyan bu tür zorlayıcı teşviklerle özendirici teşvik uygulamaları sonraki konuyu oluşturacaktır.

⁴⁹ BOA., DH. İ. UM. EK. 98/60.

⁵⁰ BOA., DH. ŞFR. 76/156.

⁵¹ *Düstur*, Tertib 2, C. 8, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 1297-1298; *Takvîm-i Vekâyi*, no: 2656, (11 Eylül 1332-26 Zilkade 1334) . Nizamname, *Düstur*, Tertib 2, C. 8, s. 1298-1302.

B. Tarımsal Teşvik Uygulamaları

Teke Sancagında 1915 yılı boyunca tarlaların düzenli olarak ekilmesinin sağlanması ve ürünün herhangi bir kayba uğramaksızın hasat ve harman edilebilmesi noktasında Mutasarrıflığın yoğun bir çalışma içine girdiği görülmektedir. Öyle ki ziraatın devamı hususunda sancakta, köyleri de içine alan bir idarî mekanizmanın kurulması bu dönemdedir. Nitekim köylerde ekim/dikim ve hasat işlerini takip etmek, çekirge felaketi gibi olağanüstü durumlarda yetkilileri bilgilendirmek ve ilk tedbirlerin alınmasını sağlamak amacıyla ziraat komisyonları teşkil edildi. Ayrıca merkez kazada ziraat takip memurlukları ihdas edildi. Bu teşkilat diğer kazalara da teşmil edilerek buralarda mevcut ziraat memurları, takip memurları ile takviye edildi. Esasen tarımsal faaliyetleri denetlemekle görevli olan bu memurlar aynı zamanda yörelerinde bulunan asker ailelerinin de yardımına koşular. Kimsesiz kalan asker tarlaları imece usulüyle ektirildi, toprağı olmayan asker ailelerine de bir miktar arazi tahsis edildi. Bu suretle örneğin Finike kazasında 120 asker ailesinin ihtiyaçları giderilmiştir. Öte yandan kaymakamların ve nahiye müdürlerinin milletle temas kurması ve bölgelerinde tarımsal üretimi teşvik etmeleri istendi. Bizzat Mutasarrıf köylere giderek tarım faaliyetlerini teftiş etmiş ve köylüleri cesaretlendirmiştir⁵².

Sancakta yapılan incelemelerde birçok arazinin nadas işleri yapılmış olmasına rağmen ortakçı çiftçilerin tohum bulamadıklarından tarlaları ekemedikleri görülmüştü. Arazi sahiplerinin depolarında bulunan tohumları çiftçilere vermek yerine yüksek fiyattan satmak için ayırdıkları anlaşılmiş ve Mutasarrıfın emriyle bu depolar zorla açtırılarak tohumlar dağıtılmış ve bu arazilerin ekimi yapılabilmisti⁵³. Ayrıca çekirge felaketinden dolayı hasara uğrayan mahallerdeki üreticiler için 1915 yılında gönderilen 300 bin kuruş tutarındaki parayla ihtiyacı olanlara dağıtılmak için tohumluk satın alınmıştı. 1915 yılı sonbaharında Alanya kazasına 18.000 ve Elmalı'ya 20.000 kuruşluk tohum dağıtıldı. Korkuteli kazası için satın alınan 146.000 kuruş kıymetinde 5.500 kilo tohumluk buğday ve arpa ihtiyaç sahiplerine tevzi edildi. Ayrıca merkez kaza için 3.374 kilo buğday ve 245 kilo arpa tohumu 94.217 bin kuruşa satın alınarak bunun 2007 kilosu Gebiz, Kızılkaya ve Serik nahiyelerinde elden dağıtıldı 1.617 kilosu ise Manavgat'a sevk edildi. 1916 yılı ilkbahar ziraatı için satın alınan 850 kilo akdarı tohumu Kızılkaya nahiyesiyle Alanya ve Akseki kazalarına gönderildi. Bu arada Sancakta sanayi bitkilerinin ekimini teşvik etmek amacıyla 1914 yılında Adana'dan 100 kilo Amerikan cinsi pamuk tohumu ile Afyon'dan beş kilo haşhaş tohumu getirilmiş ve Finike, Alanya ve Manavgat üreticilerine dağıtılmıştı. Bu ürünlerinin ziraatından beklenen verim alınınca 1915 yılında 1.000 kilo pamuk tohumu ile 30 kilo haşhaş tohumu daha getirildi.

⁵² BOA., DH. UMVM. 137/72, lef 3.

⁵³ BOA., DH. İ. UM. EK. 100/64.

Tüm bu tohumluklar üreticilere meccanen yani karşılıksız tevzi edilmiştir. Benzer şekilde Antalya Ticaret Odası da Bursa'dan 1914 yılında 1.850 kutu, 1915 yılında 1.000 kutu ipekböceği tohumu satın alarak aynı usulle dağıtımını yapmıştır. Bu teşviklerle Sancakta ipekböcekçiliğini geliştirmeye çalışmıştır⁵⁴.

Teke Sancağında gerek büyük arazi sahiplerinin depolarının açılarak buradaki tohumlukların ortaklıkla ziraat yapan çiftçilere verilmesinin gerekse Mutasarrıflık aracılığıyla üreticiye karşılıksız tohum dağıtılmasının tarımsal üretimin devam etmesine katkı sağladığı bir gerçektir. Kaldı ki ülkede başta zahire olmak üzere yiyecek maddelerinde oluşan yoğun talep de üreticiyi tarıma teşvik etmişti. Gerçekten de artan fiyatlar nedeniyle meydana gelen yüksek kâr beklentisi köylüyü toprağına daha çok bağladı. Üstelik savaşın ilk yıllarında uygulanan tekâlif-i harbiye benzeri yöntemlerle üreticinin malına el koymaktan vazgeçilmiş devlet mubayaalarında üreticiye yüksek fiyatlar ödenerek üretim özendirilmiştir⁵⁵. Ayrıca devlet yapmış olduğu resmi alımlar dışında serbest piyasaya da spekülasyon yapılmaması şartıyla izin vermişti. Birçok tarım kolunda ihtiyaçtan fazlasını üreten Teke Sancağı savaş döneminde bu sayede başka bölgelere ürün ihraç edebilmişti. Özellikle darlık çeken İzmir ve havalisi için sancaktan büyük miktarda zahire gönderilmişti⁵⁶. Bunun yanında yurt dışına da yiyecek maddelerinin ihraç edildiği görülmektedir. Nitekim Almanya tebaasından Kromit adında bir tüccarın Antalya'dan aldığı 3.900 çuval un, 2.640 çuval buğday ve 91 baş sığırı Pire limanına götürmesine 13 Haziran 1915 tarihinde izin verilmiştir⁵⁷.

C. Çekirge Mücadelesi

Çekirge istilaları ülkede XIX. ve XX. yüzyıl boyunca son derece etkili olmuştur. Arap coğrafyasında 1865, 1878, 1890 ve 1902 yılları çekirge seneleri olarak isimlendirilmişti. Fakat en dehşetli istila bu bölgede 1915 yılında ortaya çıktı. Önce Filistin'de başlayan ve iki yıl boyunca Hicaz, Mısır, Suriye, Irak, Antakya, Adana ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da etkisini gösteren çekirge istilası ekili alanların mahvolmasına neden oldu. Batı ve Güney Anadolu'da 1876 ve 1881 yılları arasında yaşanan ve 1909'da başlayıp Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar etkisini gösteren iki çekirge felaketi de birçok yerde tarımsal faaliyetleri durma noktasına getirmişti⁵⁸.

⁵⁴ BOA., DH. UMVM. 137/72, lef 3.

⁵⁵ Toprak, *a.g.e.*, s. 139.

⁵⁶ BOA., DH. İ. UM. 98-1/1-29, 4 Kânûn-ı Evvel 1331; BOA., DH. İ. UM. 98-2/1-31, lef 2, 29 Şubat 1331.

⁵⁷ BOA., DH. ŞFR. 53/339.

⁵⁸ Mehmet Ali Yıldırım, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler" *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Vol. 13 (4), 2014, s. 1020-1022.

Sürüler hâlinde gelen ve tarımsal bölgelerde büyük zararlara yol açan çekirgeler tedbir alınmadığı vakit felaketi devamlı hâle getirmekteydiler. Bu nedenle çekirge sürülerinin zamanında tespit edilmesi önem arz etmekteydi. Her ne kadar hareket kabiliyeti olan kanatlı çekirgelerin bu hâlde iken imha edilmesi mümkün olmasa da istilanın erken fark edilmesi araziye bıraktıkları tohumlarının yerlerinin belirlenmesi bakımından mücadelenin en önemli aşamasını oluşturmaktaydı. Çekirgeler *yüksük* adı verilen yumurta torbalarını toprağa gömmekte, bir süre sonra *sürfe* yani kurtçuk hâline gelen yavrular büyüyerek etraflarındaki alanı tahrip etmekteydi. Daha sonra ise kanatlanarak başka bölgelere göç etmekteydiler. İşte asıl mücadele uçkun hâle gelmeden yapılmalıydı. Ancak düzenli bir teşkilat kurulması ve ahalinin seferber edilmesiyle mücadele başarılı olabilirdi. 14 Kasım 1912 tarihli *Çekirgelerin İtlafi Hakkında Kânûn-ı Muvakkat* bu amaçla çıkarılmıştı⁵⁹. Tamamı dokuz maddeden oluşan kanun, çekirge zuhur eden yerlerdeki muhtar, ihtiyar heyeti ve aşiret reislerini felaketi bildirmekle mesul tutmakta ayrıca ahaliden bu tür haber getirenlere para ödülü verilmesini karar altına almaktaydı. Bölgelerde oluşturulacak çekirge komisyonları marifetiyle mücadele yapılacaktı. Ahalinin buna katılma mecburiyeti vardı. Şayet bu yeterli gelmezse üç saat mesafeye kadar olan köylerin ahalisi de çekirge bulunan bölgeye sevk edilecek çiftlerle toprağı sürmesi ve komisyonların belirleyecekleri miktarda tohum toplamaları istenebilecekti. Komisyon ayrıca ücretli amele de çalıştırabilecekti. Görevlerini yapmayanlara ise para cezası uygulanacaktı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yoğunlaşan çekirge istilalarına karşı hükümet savaş nedeniyle kırsalda azalan nüfusu da dikkate alarak yeni bir kanun hazırlama yoluna gitmiştir. 20 Mart 1916 tarihli kanun, bir yandan teşkilat yapısında düzenlemelere giderken öte yandan çekirgeye karşı daha geniş katılımlı topyekûn bir mücadeleyi öngördüğünden hem mükellefiyet yaşını 15'e düşürmüştü hem de felaketin görüldüğü yerden beş saat mesafedeki köyler ahalisi ile kasaba ve şehirlileri mükellef tutmuştur⁶⁰.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Teke Sancağı kuzeybatıdan Burdur üzerinden gelen çekirge sürülerinin istilasına uğramıştı. Gerçekten de 1914 yılında Burdur'un Tefenni ve Gölhisar kazalarında etkinlik gösteren çekirgeler o yılın sonlarında sancağın Korkuteli kazası ile Kızılcadağ nahiyesine gelerek tohum bırakmıştı. Kış döneminde yapılan mücadeleyle 30 bin kıyye kadar tohum toplattırılarak imha edildi. 1915 İlkbaharında Tefenni, Yalvaç ve Eğirdir cihetlerinden külliyetli miktarda çekirge uçkun hâlinde gelerek Gebiz, Millü, Kızılkaya, Kemer nahiyeleriyle Korkuteli, Elmalı, Finike ve Kaş kazalarında ekili alanları tahrip etmiş ve boş araziye tohum bırakmıştı. Bu alanlar tespit edilerek

⁵⁹ *Düstur*, Tertib 2, C. 5, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332, s. 26-28; *Takvîm-i Vekâyi*, no: 1290, (6 Teşrîn-i Sâni 1328- 9 Zilhicce 1330)

⁶⁰ “Çekirge İtlafi Hakkında Kânûn”; *Düstur*, Tertib 2, C. 8, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s. 748-752; *Takvîm-i Vekâyi*, no: 2483, (17 Mart 1332- 25 Cemaziyülevvel 1334)

bir krokisi alınmış ve bölgede Ekim ayında başlayan çalışmalarla 210 bin kıyye çekirge yüksüğü toplattırılmıştı⁶¹. Teke Mutasarrıflığı tüm bu işleri çalışma mükellefiyetini kadın ve çocuklara da teşmil etmek suretiyle mevcut kanunu genişleterek gerçekleştirebilmişti. Savaş dolayısıyla köylerde erkek kalmadığından bu yola mecbur kalınmıştı⁶².

Çekirge ile mücadelede verimli geçtiği düşünülen 1915 yılının ardından 1916 yılının ilkbaharında köylerden kötü haberler gelmeye başladı. 27 Mart 1916 tarihli bir belgede Milli nahiyesinin İlsazı köyünde çekirge sirkelerinin intişara başladığı tedbir alınmadığı takdirde bölgede yayılacaklarından bahsedilmekteydi⁶³. Bunun hemen ardından 9 Nisan 1916 tarihinde Antalya'ya üç saat mesafede bulunan Murtana bölgesindeki köylerde *pek müthiş çekirge zühuru* görülmüştü. Bunun üzerine bölgedeki askerî birliklerin bir kısmı da ahalinin yardımına gönderilmişti. Tehlikenin büyüklüğü karşısında tedbirlerin yeterli olmadığı düşünülerek Antalya şehri ile civar bölgeler ahali bu köylere sevk edilmiş hükümet daireleri, çarşı, pazar tatil edilerek bütün memurlar çekirge itlafında görevlendirilmişti⁶⁴. Ayrıca 1916 yılı boyunca yeni istilalar görülmüş uçkun hâlinde gelen çekirge sürülerinin en kesif mıntıkası merkez kaza köyleri olmuştu. Bütün sancakta çekirgenin 375 köye yumurta bıraktığı 214 bin dönüm arazinin bundan etkilendiği tespit edilmişti. Bu alanın 55.540 dönümü çift sürülebilecek tarlalarken 158.469 dönümü ise kayalık, çakıllık ve fundalık araziydi⁶⁵.

Mutasarrıflık çekirge ile mücadelede 1916 yılında Amele Taburlarından da istifade etmişti. Isparta Amele Taburuna bağlı 700 mevcutlu bir birlik ilkbahar boyunca bu işle görevlendirilmişti. Ayrıca hasat ve harman zamanının yaklaşması üzerine birlik yol yapım çalışmalarında çalıştırılmak yerine çekirge istilası tehlikesiyle yüz yüze olan bölgelerde hasat işlerine yardımcı olması için alıkonulmuştu⁶⁶. Yine silahaltına alınarak Pozantı'ya yol çalışması için gönderilmesi tasarlanan gayrimüslimlerin ziraatla meşgul olanlarının hasat zamanının sonuna kadar celplerinin tehir edilmesi yolundaki Teke Mutasarrıflığının isteği de aynı gerekçeyle Harbiye Nezareti'nce kabul edilmişti⁶⁷. 1917 yılının ilkbaharında Alanya Amele Bölüğü çekirge itlafı mücadelesi için Antalya'da bulunuyordu. Ayrıca Bucak Amele Taburu ve nizami

⁶¹ BOA., DH. UMVM. 137/72, lef 3.

⁶² BOA., DH. İ. UM. EK. 100/64.

⁶³ BOA., DH. İ. UM. 56/25.

⁶⁴ BOA., DH. İ. UM. EK. 14/12.

⁶⁵ BOA., DH. İ. UM. EK. 21/49.

⁶⁶ BOA., DH. İ. UM. 59-3/1-57. Çekirge itlafı işinde istihdam edilen Amele Taburlarının işlerinin İaşe Komisyonlarınca karşılanmasına, iaşe merkezleri bulunmayan yerlerdekilere ise mahalli yetkililerce çekirge tahsisatından temin edilmesine karar verilmişti. Bakınız: BOA., DH. İ. UM. 56/24, lef 7, 10 Mart 1332.

⁶⁷ BOA., DH. İ. UM. 59-3/1-56.

askerler bu işle görevlendirilmiş bulunmaktaydı⁶⁸. Tüm bu çalışmalarla Sancakta 1916 yılında 3.000.000 kilogram ve 1917 yılında 8.091.000 kilogram çekirge sürfesi toplanmış ve depolarda imha edilmiştir⁶⁹.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda bir taraftan askerî mücadele devam ederken öbür yandan askerin ve toplumun iâşesinin sağlanmasına çalışıldı. Fakat savaş boyunca yaklaşık 3 milyon kişinin askere alınması ve bunların önemli bir kısmının tarım alanında iş gören kimseler olması tarımsal üretime büyük bir darbe vurdu. Kaldı ki askerî gerekçelerle üreticinin elindeki araçların ve hayvanların bir kısmı da ordu emrine alınmıştı. Üstelik savaşın getirdiği belirsizlik ortamı, artan fiyatlar, piyasa mekanizmasının çöküşü ve devletin artık ürüne el koyma uygulamaları üreticiyi toprağını ekmekten caydırmaktaydı. Dış alım yapılması da imkânsız hâle gelince savaşın ilk yıllarında ordu ve toplum açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle tarım üretimini artırmak için çeşitli tedbirler alınmıştır.

Teke Sancağında tarım sektöründe ortaya çıkan işgücü açığı kadın, çocuk ve yaşlıların seferber edilmesiyle giderilmeye çalışıldı. Yerel yöneticiler memleketin yüz yüze olduğu tehlikeyi halka anlatarak çiftçileri tarlalarını ekmeleri hususunda teşvik ettiler. Bu propagandaların da tesiriyle 1915 yılı sonbaharında kadınların ve çocukların sabanlarla ekime başladıkları görüldü. Ayrıca tarım işçisi bulunmadığından dolayı ziraat yapılamayan büyük araziler ziraat deposunda bulunan tarım makinelerinin aktif olarak kullanılması sayesinde ekilmeye başlandı. Bunda başarı sağlanması üzerine Ziraat Nezareti'nden yeni makineler istendi ve Avusturya'dan 20 adet orak makinesi sipariş edildi. Öte yandan kimsesizlikten dolayı işlenemeyen asker ailelerinin arazileri Amele Taburları marifetiyle ekilerek, hasat ve harman işleri yaptırıldı. Amele Taburları ve bazen nizami kıtalar tarımsal faaliyetlerde etkin olarak kullanıldı.

Sancakta ziraat teşkilatlanması da genişletildi. Ziraat işlerinde üreticilere yardımcı olan mevcut ziraat memurları yanında ziraat komisyonları ve ziraat takip memurlukları kuruldu. Bu teşkilat ekilemeyen tarlaların tespit edilmesinde, tohumluk ihtiyacı olan mahallerin belirlenmesinde çok önemli bir fonksiyon ifa etmiştir. Böylelikle Mutasarrıflık binlerce kilogram tohumu meccanen üreticilere dağıtarak tarımın devamını sağlayabilmiştir.

Öte yandan Teke Sancağı tarımı için büyük bir tehdit oluşturan çekirge istilalarına karşı halk seferber edilmiş, Amele Taburları ve askerî birlikler bu mücadelede kullanılmıştı. Çünkü tarımsal alanları tahrip etmesi dışında

⁶⁸ Gönüllü, *a.g.m.*, s. 17.

⁶⁹ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 1031.

üreticinin daha sonraki ziraat döneminde tarlalarını emin şekilde ekebilmeleri için çekirge tohumlarının toplanması ve imha edilmesi gerekmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Teke Sancağında tarımsal üretim düşüşü yaşandığı bir gerçektir. Fakat ülke genelinde yaşanan oranda bir düşüş söz konusu değildir. Nitekim sancakta en çok ekimi yapılan ürünler olan buğday ve arpanın yıllara göre ekiliş alanlarının karşılaştırılması bir fikir vermektedir. 1913 yılında 818.081 dönüm alana buğday ve 659.995 dönüm araziye arpa ekilmişken bu rakam savaşın ilk yılında 592.172 dönüm buğday, 263.000 dönüm arpaya gerilemiş ve 1915/1916 döneminde 536.132 dönüm buğday ile 215.314 dönüm arpaya düşmüştür⁷⁰. Ülkede 1913 yılında 75 milyon dönüm, 1914 yılında 30 milyon dönüm ve 1915/1916 döneminde 25 milyon dönüm arazide tarım yapılabildiği göz önüne alınırsa arpa ekilen arazi miktarının aşağı yukarı ülke geneliyle benzer bir düşüş eğilimi gösterdiği buğdayda ise azalma olmakla birlikte bunun ülke düzeyinin çok altında kaldığı görülür. Bu başarının sağlanmasında Sancakta tarımsal üretimi artırmak için alınan tedbirlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âlî Sadaret Divan Kalemî Nizamât Defterleri (A.(DVNSNZAM. d): No: 24; 25.

Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Belgeleri (DH. İ. UM.): 20/2; 56/24; 56/25; 59-3/1-56; 59-3/1-57; 93-2/1-4; 98-1/1-29; 98-2/1-31.

Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umûmiye Ek Belgeleri (DH. İ. UM. EK): 14/12, 16/68; 21/49; 88/15; 70/70; 98/60; 100/64.

Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdiriyeti Belgeleri (DH. UMVM): 71/10; 137/72.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemî Belgeleri (DH. ŞFR): 53/339; 55/167; 60/51; 60/53; 76/156.

İrade Meclis-i Mahsûs Belgeleri (İ. MMS): 181/4.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV): 235/5.

II. Resmi Yayınlar

Düstûr, Tertib 2, C. 5, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.

Düstûr, Tertib 2, C. 8, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.

⁷⁰ BOA., DH. İ. UM. EK. 16/68; Tevfik Güran, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri*, s. 87, 159.

Düstûr, Tertib 2, C. 9, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.

Salnâme-i Vilâyet-i Konya H. 1285; H. 1287; H. 1292; H. 1309, H. 1317.

Takvîm-i Vekâyi, no:1290; no:2483; no:2649; no:2656; no:2854; no:2895.

III. Kitap ve Makaleler

BEŞİKÇİ, Mehmet, “ ‘Topyekûn Savaş’ Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi” *Toplumsal Tarih*, S. 198 (2010), s. 62-69.

_____*Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2015.

ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, TTK Yay., Ankara 1994.

EMECEN, Feridun, “Antalya”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. III, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 232-236.

GÖKMEN, Ertan, “Batı Anadolu’da Çekirge Felâketi (1850-1915)”, *Belleten*, LXXIV/269, (Nisan 2010), s. 127-180.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, “Konya Vilayeti’nde Meydana Gelen Çekirge İstilaları (1866-1917)”, *Tarihîn Peşinde*, S.8, (2012), s. 1-41.

GÜRAN, Tevfik, *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, T.C. Başbakanlık İstatistik Kurumu Yay., Ankara 1997.

_____*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yay., İstanbul 1998.

KARACA, Behset, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Fakülte Kitapevi Yay., Isparta 2002.

KÖSE, Osman, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Canık’ın İaşe Durumu (1914-1918)”, *Belleten*, LXIII/238 (1999), s. 775-812.

KURAT, Akdes Nimet, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Bulunan Alman Generallerin Raporları*, Ankara 1966.

MUTLU, Cengiz, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007.

QUARTAERT, Donald, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Gelişme”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. VI, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih*, C. 2, İmge Yay., Ankara 1999.

TOPRAK, Zafer, *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995.

YILDIRIM, Mehmet Ali, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler” *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Vol. 13 (4), 2014, s. 1017-1042.